

Nove knjige bošnjačkih filozofa

SAVREMENI LOGIČKI DISKURS FILOZOFIJE ZNANOSTI

Prof. dr. Enver HALILOVIĆ: *Logičko-empiristički racionalizam kao filozofija znanosti*, „Dobra knjiga“, Sarajevo, 2016, str. 256

Znanost je, ako ne dominantan, ono sigurno jedan od dominantnih oblika duha današnjeg čovjeka. Neizreciva je njena uloga u ljudskom, kako individualnom tako i u društvenom smislu, i to ne samo u ontogenetskom već isto toliko i tako i u filogenetskom razvoju i postojanju. Znanost ima transhistorijski značaj za čovjeka. Zbog svoje praktičnosti ona ne teži samo spoznaji sveg što jeste, već i svojevrsnom ustrojstvu kako društvenog tako i individualnog ljudskog života.“

Akad. Enver Halilović

Slovo o autoru

Akademik, dr. Enver HALILOVIĆ (1954), filozof, redovni profesor univerziteta, prvi dekan Filozofskog fakulteta u Tuzli, donedavni rektor Univerziteta u Tuzli (ranije obavljao funkciju i prorektora za nastavu), a sada obnaša funkciju direktora Agencije za akreditaciju visokog školstva Bosne i Hercegovine (Sarajevo – Banja Luka).

Filozof Halilović je rođen 11. oktobra 1954. godine u Sjenici, u Sandžaku. Roditelji Adil i Safa. Oženjen. Djeca: sin i kći. Obrazovanje: Gimnaziju je završio u Sjenici, Filozofski fakultet, magisterij i doktorat na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Karijera: Asistent, predavač i docent na Filozofskom fakultetu (Odsjek

filozofija), na Univerzitetu u Prištini, od 1986. g., radi na Univerzitetu u Tuzli. Obnašao je više značajnih društvenih funkcija: Sekretar Sekreterijata za društvene djelatnosti općine Tuzla, ministar obrazovanja nauke, kulture, sporta i informiranja TPK. Zatim, uspješno se bavio diplomacijom, obavljao je funkciju ambasadora Bosne i Hercegovine u Rusiji, sa sjedištem u Moskvi. Prošao je kroz sva univerzitetska zvanja, od asistenta, predavača, docenta, vanrednog i redovnog profesora univerziteta. Bio je korisnik stipendije, kao i gostujući Fulbright prof. na Cornell Univerzitet u SAD-u. Upravo taj boravak je rezultirao bogatim istraživanjem koje donosi knjiga u čijem povodu pišemo ovaj osvrt.

Objavljena djela: više naučnih i stručnih radova, “*Čovjek je tijelom bitan u svijetu, egzistencija*”, (1979), “Prva filozofija je analiza jezika”, (1981). Knjige: *Sartrova kritika staljinizma*, (Tuzla, 1991), *Bošnjaci i vrijeme*, (Tuzla, 1995), *Um i egzistencija*, (Tuzla, 1998), *Kontingencija i metafizika u filozofiji nauke do Kanta*, (Tuzla, 2001), *Postsovjetski geopolitički prostor i Balkan*, Dobra knjiga, (Sarajevo, 2012.), zatim novo djelo *Logičko-empiristički racionalizam kao filozofija znanosti* (Sarajevo, 2016).

Član je Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti – BANU, Udruženja filozofa i sociologa Bosne i Hercegovine, Matice

Bošnjaka – Društva za kulturu, znanost i umjetnost Sandžaka, te drugih stručnih udruženja. Saradnik je brojnih časopisa i listova u kojima je dao vrlo interesantne intervjuje. Odlikovanje / nagrade: nosilac više društvenih priznanja. Sudjeluje na brojnim domaćim i međunarodnim filozofskim i znanstvenim skupovima i konferencijama. Važi za odmjerenog i racionalnog kritičkog intelektualca. Uža znanstvena oblast: Savremena filozofija i politička filozofija, a ovom novom knjigom, prof. Halilović, je dao zapažen doprinos razvoju i kritičkom promišljanju filozofije znanosti, u okviru razvoja savremene filozofije. Pripada egzistencijalističkom krugu savremenih filozofa, gdje je prepoznatljivo njegovo djelo *Um i egzistencija*, i drugi njegovi radovi, gdje zauzima značajno mjesto u novijoj bošnjačkoj filozofskoj misli i kritičkoj društvenoj teoriji.

Struktura knjige

Logičko-empiristički racionalizam kao filozofija znanosti

Autor je strukturu ovog djela, potpuno autentično i originalno neokantovski postavio, objedinjujući kritički, na taj način brojne teme iz sadržaja ovog djela (čije pojedine radove je objavljivao u časopisima i zbornicima), pod jedinstvenim naslovom, koje je pisao svojevre-

meno dok je imao studentske boravke na Univerzitetima u Sjedinjenim Američkim Državama, ukazujući, pritom na zahvalnost svojoj supruzi, kćerki i sinu koji su imali razumijevanja za odvojeno vrijeme kada se posvetio istraživanjima ove filozofske problematike koju ćemo navesti u nastavku u našem kraćem osvrtu.

Prema ovom autoru, prof. Enveru Haliloviću „Pitanje odnosa filozofije i znanosti je trajno, prije svega, filozofsko, ali, i pitanje znanosti. U različitim periodima historije filozofije i historije znanosti, ono je postavljano na različite načine, pri čemu su uvijek znanja bila od koristi ovoj drugoj. Nisu rijetki filozofi – znanstvenici i obrnuto, posebno znanstvenici prirodnjaci i matematičari kao filozofi. Istraživanja historije znanosti i historija filozofije pokazuju kako su brojna filozofska pitanja vremenom dobijala znanstvena i rješenja u prirodnim znanostima i matematici (...) Njihov takmičarsko rivalski odnos u XIX st., transformirao se u prevlast u znanosti nad filozofijom.“¹ U tom pravcu se odvija rasprava iz problematike ljudske emancipacije, koja se tiče prvenstveno filozofije znanosti, te logičke strane istraživa-

vačkog postupka empirističko-racionalističke struje u savremenom filozofskom mišljenju. Koja to pitanja, autor postavlja i rješava u ovom svom uspješnom filozofskom djelu. Zbog mladih istraživača koji bi povezivali filozofske ideje iz tradicije i savremenosti, donosimo sadržaj onim redoslijedom kako ga je sam autor metodološki postavio.

Dakle, pored Predgovora i Indeksa imena ova knjiga ima sljedeće naslove i podnaslove:

1. Filozofija i znanost;
2. Filozofija znanosti;
3. Smjena filozofije prirode kao znanosti o prirodi znanošću o prirodi kao filozofijom prirode (Uvod, Filozofija prirode kao znanosti o prirodi: a) Promjena svrhe znanja o prirodi, Znanost o prirodi kao filozofije prirode Davuda Bohmea; a) Konstante promjena u prirodi, b) Mnogostruke i neposredne veze i uzroci, c) Oblici kauzalne povezanosti pojava, d) Relativna i apsolutna slučajnost i nužnost u prirodi, e) Znanstveni progres i multidisciplinarnost);
4. Logički osnovi filozofije matematike;
5. Filozofija znanosti fenomenalizma (Instrumentalizam filozofije znanosti Georga Berkelya, Znanost i metafizika, Fenomenalizam Georga Berkelya);
6. Epistemološko ontološki fenomenalizam filozofije znanosti Ernesta Macha (Machov prigovor

¹ Dr. Halilović, E.: *Logičko-empiristički racionalizam kao filozofija znanosti*, Poglavlje „Filozofija i znanost“, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 11.

Newtonovoj mehanici, Savremene ocjene filozofije znanosti E. Macha);

7. Kvantitativni znanstveni dokazi filozofije znanosti Bečkog kruga (Uvod, Lingvističko-kvantitativni znanstveni dokazi, Logička struktura znanstvenih teorija);

8. Logičko kovencionalistička filozofija znanosti (Matematičko-logičke proporcije Pierrea Duhe-ma, Konvencionalizam „pojavnih hipoteza“, Hipotetički znanstveni metodi Poincare-a);

9. Logika znanosti Ernesta Nega-la (Uvod, Znanstveni realizam i instrumentalizam, Oblici objašnjenja, Inkorporirajući znanstveni progres);

10. Logika znanstvenog objašnjenja Carla Gustava Hempela (Obrazac deduktivnog znanstvenog objašnjenja, Izvedene i slučajne generalizacije, Faze procjene znanstvenih hipoteza po Hempelu);

11. Nova zagonetka indukcije nominalističkog relativizma filozofije znanosti Nelsona Goodmana (Uvod, Predznanstveni sadržaji svijesti, Fenomenalizam, Indukcija);

12. Empiristički operacionalizam filozofije znanosti Bridgmana Percy Williama (Bridgmanov stav prema teoriji relativnosti, Teorija relativnosti i intersubjektivnosti, Jezički nivo znanosti);

13. Filozofija znanosti kritičkog racionalizma Karla Poppera (Uvod, Neistinitost kao kriterij empirijske metode, Problem indukcije i de-

mokracije);

14. Teorije znanstvenog progresa (Racionalna rekonstrukcija znanstvenog progresa, Znanost i njena historija, „Nemoralna“ i „revolucionarna“ znanost, znanstvena paradigma, Ocjena značaja Kuhnove filozofije znanosti);

15. Filozofija znanstvenog progresa Imre Lakatos-a (Znanstveni kontinuiteti, „negativna i pozitivna heuristika“, Prigovor Popperovoj teoriji indukcije i demokracije, Mjerila znanstvenog progresa i znanstvenih teorija, Feyerabendovi i Kuhnovi prigovori Lakatosu);

16. Trokutna mrežasta znanstvena racionalnost (Znanstveni pluralizam, Metodološki pluralizam, Standardi vrednovanja, Progres i racionalitet, Vrste znanstvenih problema),

17. Transcendentalna analiza principa i pretpostavki znanosti;

18. Feyerabendova kritika pozitivističke filozofije znanosti (Uvod, Nesamjerljivost znanstvenih teorija, Feyerabendova kritika filozofije „redakcije“ znanstvenih teorija, Epistemološki anarhizam, Znanstveni i duhovni pluralizam, Feyerabend „iracionalist“, Budućnost filozofije znanosti, Inkorporacija ili znanstvene revolucije);

19. Od modernih hiperracionalnosti do postmoderne skepticizma (Kriza civilizacije, Sukob civilizacije i Zemljinog eko sistema, demokratije i tržišne privrede, Pouka i

poruka krize današnje civilizacije, Znanost, tehnouznanost, biopolitika, Postmoderna kao filozofija i društveno stanje, Genealogija pojma postmoderna).

Krítica zapažanja

Na samom početku ovog djela, autor skreće pažnju čitatelju, da se naslovljeno djelo ne odnosi konkretno ni na jedan postojeći filozofski pravac, već je namjera autora, da kroz devetnaest naslova koji pripadaju filozofiji znanosti, ukaže na kulturno-civilizacijski značaj, koji danas ima savremeni scijentizam, ne samo u filozofskoj znanosti, već i u empirijskom duhu svakodnevnog života.

Bez obzira što ovo Halilovićevo djelo pokreće više logičkih i ontoloških pitanja, on insistira na skretanju pažnje na neke savremene ideje i stanovišta koje on kritički prevladava, posebno, scijentizam, kao filozofski pogled na svijet, ukazujući na autonomnost, znanosti i filozofiju uopće. Prema njemu, Logika – kao opća znanost o zaključivanju je značajna kod problema odnosa: Deduktivne logike, u kojoj zaključak slijedi iz skupova premisa i razlikuje se od induktivne logike, koja temeljno proučava metod na koji se premise mogu zadržati i osmisliti mogući zaključak a da ga ne sadrže u svom tradicionalnom obliku, već da dobi-

ju jedan svojevrsni moderni logički diskurs. Prema ovom filozofu, cilj logike danas, nije da eksplicira pravila po kojima zaključci mogu biti izvedeni, nego da proučava aktuelne procese rasuđivanja koje ljudi koriste, a koji se mogu i ne moraju povinovati metodološkim pravilima. Halilović je mišljenja, da Aristotel nije prvi mislilac koji se bavio pitanjima prirode, već ima mislilaca iz ranijeg perioda koji su na visok, ne samo filozofski, već mitološko pjesnički način spominjali prirodu. U tom pravcu je nastalo više spjevova o prirodi, kao i manjih logičkih rasprava. Autor piše: „Antički filozofi prethodnici Aristotela, naročito Heraklit, Ksenofan i Platon kritizirali su homersku i uopće pjesničku viziju prirode. Time su dali dobar poticaj kasnijim proučavanjima prirode. Aristotelovo bavljenje filozofijom bilo je drugačije od tadašnjeg...“²

Dalje, proučavanje filozofije prirode, povezano je sa logikom, ključnom disciplinom Aristotelovog filozofskog mišljenja, posebno, u slučaju primjene deduktivne logike, kao i pitanjima koja se pokreću, za poimanje drugih praktičnih znanja i njihovu primjenljivost. U tom kontekstu, otvaraju se nova pitanja, zašto je potrebno poštovanje pravila i davanje najopštijeg odgovora, je zbog toga da bi osmislili čovjekovu

² Ibid, str. 30.

komunikaciju odnos prema prirodi, a da u tom kontekstu, ne učinimo da sebe dovedemo u proturječnost (ili, strogo govoreći, spremni smo da dovedemo sebe u proturječnost). Iz ovoga stava, slijedi stav da, onaj tko propusti da izvede zaključak, koji dolazi iz skupa premisa ne mora da dovede sebe u proturječnosti, već samo propušta da nešto primijeti kao relevantno značajno za logičko utemeljenje filozofije prirodne znanosti.

Želimo ovdje podsjetiti da je slavni Aristotel iz općeprihvaćenih premisa, dokazivao da je, ipak bio prvi veliki logičar u tradicionalnom smislu riječi, kao i filozof prirodne znanosti što je i smisao njegove teorijske filozofije. S druge strane, u XX i početkom XXI st., uglavnom se demonstrira znanstveno-logičko mišljenje koje priznaje da je mnogo toga učinjeno u okviru te filozofske tradicije, ali se danas silogističko zaključivanje obično smatra za ograničeni poseban slučaj formi zaključivanja koji se može predstaviti u okviru modernih matematičkih promišljanja filozofije znanosti na šta ukazuje i filozof Halilović. Takav postupak je put kojim se obrazuje srce i um savremene logike, filozofije znanosti kao jedinstva racionalističko-empirističkog diskursa kritičkog uma.

Prema filozofu Haliloviću, logičko-empiristička i racionalistička otkrića danas su značajna za razvoj

filozofije znanosti koja u sebi nosi esencijalnu dimenziju logičke inventivnosti i relevantnog racionalističkog opravdanja za pokretanje novih logičkih filozofskih procesa. U tom pravcu, on se posebno kritički odnosi na logiku američkog scijentizma, koji je dosta prisutan u zapadno-evropskom kauzalnom mišljenju. Prema autoru, „osnov filozofije logičkog imperizma je savremena simbolička logika. Polazište simboličke logike je analiza logike stavova, sudova, iskaza. Njen primarni interes nije sadržaj ideja i pojmova, već njihova logika i logička struktura.“ Zatim, autor dalje nastavlja: „Logički empirizam ili logički pozitivizam se veoma često naziva i 'analitičkom filozofijom' i 'filozofija logičke analize’“³. Prema njemu *analitička filozofija i filozofija logičke analize* su po obimu širi od naziva „logički empirizam“ ili „logički pozitivizam“ prema kojima autor ima kritički stav. Zatim, prema logičkom pozitivizmu, Bečkom krugu s početka XX st., on ima pozitivan stav, posebno na njihov internacionalni pogled na svijet. U tom kontekstu, autor se osvrće i na stanovište Rajhenbaha koji je koristio izraze „kontekst otkrića“ i „kontekst opravdanja“, pri čemu je prvi zamišljao kao psihološki, a drugi kao logički proces filozofskog mišljenja.

³ Ibid, str. 79.

Doprinos savremenoj filozofiji

Ono što je vrlo važno i korisno za buduće filozofske istraživače, koje je filozof Halilović istraživao, posebno za vrijeme svog studijskog boravka u SAD-u, bez sumnje, u svojim radovima je prezentirao fundamentalne podatke (u fusnotama), iz njihovih duhovnih biografija, čime je upotpunio leksikografsku sliku, znanstvenog realizma i instrumentalizma i tim činom dao značajno obrazloženje za buduće obrasce od deduktivno-značajnog objašnjenja razmišljanja i istraživanja, kako u svijetu moderne filozofije racionalizma, tako i u oblasti empirijskog operacionalizma.

Naravno, autor posebno skreće pažnju vrlo uspješnim ogleđom, koji se tiče recepcije filozofije znanosti kritičkog racionalizma, prvo bečkog, pa zatim oxfordskog mislioca Karla Popera (1902–1994), koji je iza sebe ostavio značajna djela iz oblasti kritičkog racionalizma i znanstvene epistemologije, koja je nezaobilazna za svako moderno mišljenje danas. Svakako, u ovom djelu inventivni filozofski čitatelji i istraživači, pronaći će i doživjeti intelektualno zadovoljstvo da dođu do saznanja o teorijama znanstvenog progressa u savremenoj filozofskoj baštini kod mnogih filozofskih uposlenika, čime će upotpuniti svoj filozofski pogled na svijet koji su propustili da steknu

studirajući na filozofskim fakultetima ex Jugoslavije.

Na koncu razmišljanja na marginama djela *Logičko-empiristički racionalizam kao filozofija znanosti*, filozof Halilović, otvara mnoga i postmoderna filozofska pitanja i ukazuje na ključne principe budućnosti razvoja filozofije znanosti, kao logička otkrića i logička opravdanja, razmišljajući na razini od filozofske logike do logike života koja je civilizacijski preokupirala njegovu istraživačku pažnju, dajući pri tome brojne pouke i poruke koje mogu da podstaknu mlade filozofske poslenike, da kritički promišljaju, kako svijet postmoderne filozofije, tako i brojne društvene teorije, koje se stvaraju u fihtheanski rečeno „zatvorenim trgovačkim društvima i državama“. Iz tih i drugih brojnih razloga, Halilović je mišljenja, da „moralne dileme postoje onda kada postoji izbor, kad ne postoji izbor nema bilo kakvih, pa ni moralnih dilema. Članovi zatvorenog društva ne pitaju se: uraditi ili ne uraditi nešto već uraditi na takav način. Oni se ne pitaju uraditi nešto ili ne, uraditi to tako i tako zato što 'unaprijed znaju' kruta pravila djelovanja i striktan način njihovog provođenja.“ – zaključio je između ostalog filozof Enver Halilović.

Zbog ograničenog prostora koji je predviđen za kritička osvrtanja na djela, ovim svojim pristupom nismo bili u mogućnosti detaljnije

kritički analizirati sve segmente i ideje koje je razvio kolega Halilović u svome djelu, odnosno, u doista studioznoj monografiji iz svijeta duha savremene filozofije. No, ipak se nadamo da ćemo dobiti priliku da šire ovu problematiku apsolviramo na nekoj od promocija ovog veoma interesantnog djela, kada ćemo bez sumnje, istaći nešto više i argumentiranije od već rečenog iskaza. Zacijelo, osvrti na knjige su izuzetno potrebni mlađoj čitalačkoj i studentskoj populaciji, kako da pristupe ovom i sličnim djelima. Stoga je naša preporuka svim profesorima univerziteta da svoje studente upućuju da pišu i da kritički promišljaju djela koja studiraju. Na taj način svaki autor, posebno univerzitetski profesori, će se boriti javno za ugled i dostojanstvo knjige. U tom kontekstu, želimo da izrazimo zadovoljstvo i čestitke, kako autoru, tako i izdavaču „Dobra knjiga“ iz Sarajeva koji je ovo djelo objavio veoma prikladno i tehnički uređeno uz preporuke uvažениh recenzenata prof. dr. Željka Kaluđerovića (profesor filozofije na Filozofskom fakultetu, Univerzitet u Novom Sadu) i prof. Nijaza Ibrulja

(profesor logike na Filozofskom fakultetu, Univerzitet u Sarajevu). U ime izdavača je ovu knjigu potpisao Izedin Šikalo.

Iz navedenih razloga, smatramo, da ovo Halilovićevo djelo predstavlja poseban izazov za filozofski upućenog čitatelja. Do sada filozofa Halilovića smo znali kao mislioca egzistencijalističko-političke orijentacije. Međutim, ovim djelom prof. Halilović je otvorio novu dimenziju recepcije filozofije znanosti i ovim svojim spisom će skrenuti pažnju kritičkim inovatorima recepcije djela i ideja kroz koju su prezentirane ideje istaknutih svjetskih mislilaca. Kao takvo, ovo djelo će biti značajno, ne samo za malobrojni kolegijalni filozofski krug na prostorima Bosne i Hercegovine i ex Jugoslavije, već i kao dalji podsticaj za razmišljanje i istraživanje mladim filozofskim istraživačima. Tim činom, Halilovićeva knjiga, će posebno poslužiti kao dragocjeno štivo, studentima osnovnih i master studija, kako da uđu u tokove savremenog filozofskog diskursa.

Šefket KRČIĆ